

ОКСАНА ПРОХВАТИЛОВА,

аспірантка кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (61022, Україна, Харків, майдан Свободи, 4)

o.prohvatilova@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-3059-8546>

OKSANA PROKHAVATILOVA,

PhD Candidate, Applied Sociology and Social Communications Department, V.N. Karazin Kharkiv National University (4, Freedom Square, Kharkiv, Ukraine, 61022)

o.prohvatilova@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-3059-8546>

Комеморативні практики у фокусі соціологічних теорій: століття від Гальбвакса до студій цифрової пам'яті

Вступ

Можливості класичних теорій в аналізі сьогодення завжди обмежені. Так, поява нових медіа та трансформація суспільства під впливом глобалізації, постколоніалізму, постсоціалізму, гендерних студій та досліджень сексуальності свого часу актуалізували питання переосмислення та доповнення класичної соціологічної спадщини. Моделі Маркса, Спенсера чи Вебера, сформовані у контексті індустріальних та імперіалістичних суспільств, виявились недостатніми для аналізу соціальної реальності постіндустріального та (пост-)інформаційного соціуму.

Аналогічна ситуація спостерігається в дослідженнях пам'яті, де класику становлять теорії Дюркгайма і Гальбвакса кінця XIX — початку XX століття. Подальші по їхній публікації сто років характеризувалися соціальними та культурними трансформаціями, які вплинули на появу нових напрямів досліджень, теорій та методів. Теорії XXI століття розвивалися від класичних уявлень про колективний досвід до новітніх концепцій цифрової пам'яті, тілесної пам'яті та медіації пам'яті. Цей досвід важливий для українського наукового дискурсу, в якому значною мірою зберігаються аналітичні рамки, що відтворюють інерцію минулого століття.

Цитування: Прохватилова, О. (2025). Комеморативні практики у фокусі соціологічних теорій: століття від Гальбвакса до студій цифрової пам'яті. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 101–125, <https://doi.org/10.15407/sociology2025.04.101>.

У соціологічних дослідженнях пам'яті можна виокремити дві ключові аналітичні осі. Перша стосується співвідношення індивідуального та колективного: як слід розглядати пам'ять — суто як сукупність особистих досвідів (*collected memory*) чи все ж таки як феномен, що набуває якісно нових характеристик у колективній формі (*collective memory*) (Olick, 1999)? Власне, саме «соціальність» пам'яті постає концептуальним містком, що поєднує ці два підходи. Друга вісь пов'язана з питанням напряму впливу у формуванні соціальної пам'яті: «згори донизу» (*top-down*), коли провідну роль відіграють держава та інституції, або ж «знизу догори» (*bottom-up*), коли пам'ять постає з індивідуальних досвідів, локальних ініціатив і практик повсякдення? Саме на цій осі виникає дискусія про соціальні функції пам'яті, яка також пов'язана із різними позиціями щодо здатності пам'яті впливати на соціальну солідарність.

Важливим етапом стала інституціалізація меморіальних студій, яка почалася із заснування наукового журналу SAGE “*Memory Studies*” у 2008 році й у 2016-му утвердилася зі створенням Асоціації дослідників пам'яті (MSA — *Memory Studies Association*). Ці ініціативи сприяли формуванню нового мультидисциплінарного міжнародного дослідницького простору, в якому сьогодні співпрацюють психологи (Cordonnier, 2022), культурологи (Erll & Rigney, 2009), історики (Keinsteiner, 2025), політологи (Gensburger, Wüstenberg, 2023), фахівці з міжнародних відносин (Rosoux, 2017), філософи (Tlostanova, 2024), історики мистецтва, літературознавці та куратори меморіальних ініціатив. Значущим також є внесок соціологів (Olick, 1999; Misztal, 2003; Rampton & Van de Putte, 2024) і дослідників соціальних та медіа-комунікацій (Hoskins, 2024; Mandolessi, 2024; Wang, 2022).

В українському академічному дискурсі соціальну пам'ять часто розглядають як інструмент так званої політики пам'яті, що редукує практики пам'ятання до офіційних церемоній або державних ініціатив. Протилежною крайньою точкою є ізоляція індивідуальних досвідів від соціального контексту та перенесення термінологічного апарату із психології на соціальні явища. Обидві крайності суттєво обмежують евристичний потенціал соціальної пам'яті та конкретних комеморативних практик. Вони не дають змоги побачити складну взаємодію між інституційними й неінституційними акторами й не здатні дати відповідь на питання, яким є механізм формування соціальної пам'яті.

Крім того, серед українських науковців досі немає методологічної згоди щодо того, чи належать дослідження пам'яті до соціологічного поля. Часто цю проблематику розглядають як міждисциплінарну або як прерогативу істориків. Так, серед найбільш цитованих у *Google Scholar* українських публікацій, присвячених пам'яті та комеморації, більшість є історичними за змістом і методологією (Акименко, 2022; Артюх, 2013; Гирич, 2018; Грінченко, 2009; Гриценко, 2017; Дроздов, 2022; Зашкільняк, 2009; Іванець, 2021; Ільницький, 2024; Калібовець, 2020; Касьянов, 2016; Киридон, 2009; Кісь, 2010; Масненко, 2002; Тахтаулова, 2017; Телуха, 2021). Як наслідок поняття «соціальна пам'ять», «колективна пам'ять» і «культурна пам'ять» нерідко використовують як синоніми до терміна «історична пам'ять», доцільність якого, між тим, є предметом критики з боку багатьох дослідників. Такий підхід звужує аналітичний фокус досліджень, об-

межуючи його переважно минулим і лишаючи поза увагою функції пам'яті в сьогоденні, а також її роль у формуванні бачення майбутнього — зокрема в контекстах примирення, подолання травм або трансформації соціальних конфліктів.

Водночас останніми роками в українській гуманітаристиці спостерігається розширення дослідницького поля пам'яті за межі історичних підходів. Зокрема, зростає кількість літературознавчих студій, сфокусованих на аспектах постколоніальної критики (Довганич, 2020; Пухонська, 2021; Романенко, 2024; Ципанов, 2024), досліджень у фольклористиці (Коваль-Фучило, 2021), культурології та філософії (Довгополова, 2019; Стародубцева, Петренко, 2025; Ткачук, 2024), у політології та міжнародних відносинах (Богінська, 2021; Зерній, 2007; Петраков, 2024; Чупрій, 2020; Нагорна, 2012). Соціальна пам'ять починає з'являтися як об'єкт досліджень у соціальній психології (Михайлова, 2023), студіях медіа та комунікацій (Ковальова, 2015; Половинчак, 2018).

Соціологічні теорії пам'яті мають потенціал стати концептуальною ланкою між дослідженнями макрорівня (предметом яких є офіційні державні наративи) та мікрорівня (у фокусі яких — фіксація індивідуальних досвідів). Публікації українських соціологів останніх років, присвячені проблематиці пам'яті, розвиваються саме в цьому напрямку, демонструючи спроби концептуалізувати пам'ять і коєморацію як динамічні процеси (Погрібна, Сахань, 2021; Судин, 2021). Значний внесок у цей теоретичний поворот зробили праці Вікторії Середи, яка пропонує аналіз пам'яті як соціального процесу взаємодії різних акторів та рівнів — від державних інституцій до локальних громад та індивідів (Середа, Мазурик, 2013; Середа, 2020). Спираючись на ідеї Гальббака, Бурдьє, Нора та Ассмана, Середа розглядає пам'ять як динамічну систему, у якій соціальні групи конструюють власні наративи, адаптуючи їх до змін політичного та культурного контексту. Водночас Віктор Бурлачук пропонує підхід, орієнтований на структурний рівень — контроль і нормування пам'яті владними інституціями. Він підкреслює, що «колективна пам'ять утворює дискурсивний простір, який миттєво узурпується владою» (Бурлачук, 2020: с. 125), і в цьому сенсі пам'ять перетворюється на політику. Водночас також зауважено динамічний характер пам'яті: вона формується у процесі взаємодії між владним контролем та соціальним опором, відтворюючи цінності та норми спільноти і забезпечуючи зв'язок між індивідуальним досвідом, локальними контекстами та колективною ідентичністю.

Відтак, для української соціології XXI століття надзвичайно актуальними є критичне осмислення міжнародного теоретичного досвіду та розроблення методологічного інструментарію для комплексного аналізу соціальної пам'яті та коєморативних практик.

Метою статті є систематичний аналіз підходів до дослідження пам'яті та коєморативних практик через призму сучасних соціологічних теорій, зокрема концепцій динамічної пам'яті. Стаття окреслює термінологічні та теоретичні розбіжності в українських і міжнародних дослідженнях, виявляє переваги та обмеження класичних і сучасних підходів та пропонує аналітичну рамку, яка враховує різні типи акторів, рівні та напрями впливу. **Методологія** ґрунтується

на критичному аналізі теорій, згрупованих за типологією Барбари Міштал (Misztal, 2003), яка виокремлює чотири основні напрями: теорія соціальних рамок пам'яті; теорії, пов'язані з винайденням традиції; теорії популярної пам'яті; та теорії динамічної пам'яті. Кожну групу ілюструють приклади українських та міжнародних досліджень. Такий підхід формує основу для зваженого вибору теоретичної бази та методології відповідно до об'єкта та завдань дослідження.

Пам'ять колективна, історична, культурна та соціальна

Соціальна пам'ять — окремих феномен, який нерідко ототожнюють з культурною, історичною або колективною пам'яттю. Так, на перетині цих понять історичну пам'ять деякі науковці визначають як «наявну інформацію для соціальної ідентифікації особистості й спільноти», результат взаємодії особистості та соціального середовища (Зашкільняк, 2009). На думку Алли Киридон, поняття «історична пам'ять» є усталеним, а інші — зокрема й «соціальна пам'ять» — можуть вважатися синонімічними йому (Киридон, 2009). Проте навіть в історичному науковому дискурсі з'являються спроби чіткого розмежування історичної та соціальної пам'яті як різних форм колективного пам'ятання (Ковальська-Павелко, 2018). Запроваджують також нові терміни, як-от «культурно-історична пам'ять» (Ліпін, 2016) та «соціально-історична пам'ять» (Позднякова-Кирбят'єва, 2014), що наочно ілюструє неусталеність термінологічного апарату. Водночас вирізнення й чітка концептуалізація саме соціальної пам'яті справді важливі, оскільки увиразнюють інструментарій — теоретичну базу та методологію, з якими можна підходити до дослідження цього широкого та багатовимірного поняття.

По-перше, проблематичною є сама природа «колективності» пам'яті. Не вдаючись до деталей дискусії, ми пропонуємо пристати до підходу американського соціолога Джефрі Оліка, одного із засновників студій пам'яті та MSA, який запропонував розрізнення між *collective* (власне колективною) та *collected* (збірною) пам'яттю (Olick, 1999). Ідеться про відмінність між пам'яттю як сукупністю індивідуальних спогадів та пам'яттю як якісно новим феноменом. Власне, термін «соціальна пам'ять» (як такий, що зосереджується на соціальних рамках пам'ятання) може виступати компромісом, точкою, де сходяться дослідження дискурсу про минуле та індивідуального виміру спогадів.

По-друге, проблематичною є «історичність» пам'яті. Шерог дослідників вказують на тавтологію у понятті «історична пам'ять», адже пам'ять за своєю природою звернена в минуле. Хоча, приміром, Георгій Касьянов — історик, який працює в царині «політик пам'яті», — не згоден із цією критикою, наголошуючи на доцільності використання терміна для розмежування історії як конкретного й науково обґрунтованого наративу про минуле та пам'яті як суб'єктивних колективних уявлень про це минуле, часто штучно сконструйованих (Касьянов, 2016: с. 122). Це розмежування означає не протиставлення, а радше пошук балансу між «колективною пам'яттю» та «історією», якого М. Петраков пропонує досягати через підтримку академічної історії (Петраков, 2024). У цьому підході

пам'ять та історія розглядаються як різні інструменти, але з одним призначенням — продукування знання про минуле. На нашу думку, термін «історична пам'ять» не допомагає в цьому розмежуванні, а тільки вносить додаткові термінологічні складності.

Нарешті, «культурна пам'ять» — термін найбільш усталений і термінологічно обґрунтований — також не можна вживати як синонім до «соціальної пам'яті», оскільки йдеться про інший предмет аналізу: репрезентації минулого в текстах, візуальних образах, мистецтві, ритуалах, символах тощо. Культурологічні дослідження фокусуються на смислах, наративах, пам'яттєвих образах і способах їх культурного продукування та репрезентації. Хоча культурна пам'ять функціонує в соціумі, її концептуальні рамки не дають змоги дослідити соціальну взаємодію та динаміку акторів.

У цій статті ми не розглядатимемо зазначені вище поняття як синоніми, а зупинимось на терміні «соціальна пам'ять», який найточніше відповідає завданням соціологічного аналізу кошторативних практик. Йдеться про дослідження соціальних рамок пам'ятання і забування, взаємодії між акторами кошторатії, ролі уявлень про минуле в конструюванні ідентичностей та їхнього впливу на суспільні процеси.

Динаміка кошторатії

Водночас кошторатія як один із механізмів конструювання соціальної пам'яті потребує чіткого термінологічного визначення, оскільки її часто отожднюють із «політикою пам'яті» — офіційним наративом про минуле, що просувається державою через підручники, створення меморіального ландшафту та кошторативні церемонії (саме ці три елементи Ерік Гобсбаум у класичній праці 1983 року визначив як обов'язкові складові «винайдення традиції»). Зазначений підхід підкреслює штучність кошторативних практик і редукує їх до спроб влади здійснювати соціальний контроль над суспільством. Із цим пов'язана і помилкова етимологія поняття, яка зустрічається, наприклад, у Романа Додонова: «Етимологія слова “кошторативний” походить від французького *comte* — “як?” та *memoria* — “пам'ять”. (...) Кошторативні практики включають широкий спектр спільних дій (ритуали, церемонії, презентації) і об'єктів (пам'ятники, місця поховань, меморіальні комплекси), які закріплюють певний історичний наратив, важливий для всієї або частини спільноти» (Додонов, 2022: с. 45). Тобто, хоча це прямо не зазначено, можна зробити висновок, що актори, які мають доступ до ресурсів (встановлення ритуалів, пам'ятників тощо), визначають, як саме треба пам'ятати минуле, і цим формують колективне уявлення спільноти про нього.

Насправді ж походження терміна сягає латини: *co-* — редукований префікс *com-* — «словотворчий елемент, що зазвичай означає “з”, “разом”, від латинського *com*, архайчної форми класичного латинського *cum* — “разом, спільно, у поєднанні” + *memorare* — “нагадувати”, від *memor* — “той, що пам'ятає»» (Etymonline, s.a.). Тобто етимологічно кошторатія означає «пам'ятання разом», «колективне пам'ятання», що відразу вказує на її комплексність — це

колективні практики, які слід розуміти ширше, ніж офіційні церемонії чи наративи, що поширюються за принципом «згори донизу».

У глосарії платформи “*Past/Future/Art*” кураторка проекту, філософіня Оксана Довгополова визначає коменорацію як «комплекс суспільних практик, спрямованих на вшанування події минулого або на пропрацювання минулого». Дослідниця також зазначає, що коменорація виходить за рамки розміщення в публічному просторі інформації про подію або включення певної дати до реєстру державних свят, натомість відсилаючи до способів інтерпретації події, стратегії вибудовування суспільних церемоніалів, інструментів збереження чи трансформації історичної спадщини тощо. Держава тут постає лише одним із акторів, а не монополістом, адже суспільство та окремі соціальні групи також беруть участь у формуванні коменоративних практик (*Past/Future/Art, s.a.*).

Таким чином, різні способи «пам’ятати разом» порушують ключове питання: чи є процес коменорації направленим суто згори донизу (наприклад, від держави), а чи реальна динаміка коменоративних практик є складнішою? І якщо так, то яка вона насправді? Відповідаючи на це запитання, зосередимося на тому, як формувалося знання про соціальну пам’ять і як змінювалися наукові підходи до її вивчення від початку ХХ століття і до сьогодення. Теорії спробуємо розмістити в системі координат, де крайньою верхньою точкою вертикальної осі є дослідження дискурсу пам’яті (офіційних наративів, які просуває влада), а нижньою — дослідження персональних історій та маргіналізованої пам’яті. Для виконання цього завдання буде корисною класифікація Б. Мішталь (*Misztal, 2003*), яка виділила чотири групи теорій: 1) соціальних рамок пам’ятання (*М. Гальбвакс*); 2) винайдення традиції (*Е. Гобсбаум*); 3) популярної пам’яті як опозиції до офіційного наративу (контр-пам’яті); 4) динамічної пам’яті.

Теорія соціальних рамок пам’ятання

Першою групою соціологічних теорій пам’яті є ті, що зосереджені на соціальному контексті — так званих соціальних рамках пам’яті. У центрі цих підходів — ідея, що пам’ять особистості визначається належністю до певних соціальних груп (наприклад, родини, громади тощо). Практично жодне сучасне дослідження не обходиться без згадки Мориса Гальбвакса (1877–1945) — французького вченого, який першим увів до соціологічного термінологічного апарату поняття колективної пам’яті. На час публікації його концепція «колективно уявленого минулого», важливого для єдності суспільства, а також ідея про те, що «спільне минуле» є необхідною умовою соціальної солідарності, не набули широкої підтримки. Гальбвакс наголошував, що кожна соціальна група створює власну версію минулого, яка підкреслює її ідентичність. Ці ідеї суттєво вплинули на дослідження національних міфів, зокрема на відому концепцію «уявлених спільнот» Бенедикта Андерсона, і досі залишаються відправною точкою для багатьох наукових розвідок.

За Гальбваксом, колективна пам’ять є множинною, адже існує стільки пам’ятей, скільки є соціальних груп. При цьому слід враховувати, що особистість од-

ночасно належить до кількох груп (наприклад, родина, нація, жінки, молодь тощо). Він також підкреслював роль часу та простору у формуванні й закріпленні групових спогадів (які порівнював із «якорями»), що створюють певне відчуття реальності й слугують точкою відліку для актів пам'ятання (Misztal, 2003: pp. 51–52).

Група «привласнює» або «колонізує» час, створюючи кошмеморативну послідовність і безперервність, а також простір — позначаючи його символічно. Це формує колективне уявлення її учасників про себе, яке іноді стає важливішим за об'єктивну реальність. Просторовість при цьому може бути також уявленою: навіть перебуваючи фізично в іншому місці, група зберігає уявлення про простір, який визначає її ідентичність, і підтримує зв'язок із ним на відстані. Для створення враження спільного часу і простору важливу роль відіграють кошмеморативні практики. Показовим у цьому плані є кейс «відновлювального музею» (*restorative museum*) у Скала Лутрон на острові Лесбос (Греція), присвяченого пам'яті про травматичний досвід переселенців із Малої Азії (Witkomb, Bounia, 2020), що становить символічний простір, через емоційну прив'язаність до якого формується пам'ять та ідентичність групи.

З позицій Гальббакаса, спільна пам'ять дає змогу репрезентувати минуле з єдиної перспективи, забезпечуючи соціальну солідарність: «минуле розкривається повніше, коли ми пам'ятаємо разом» (Misztal, 2003: p. 53). Проте на практиці досягнення соціальної солідарності через кошмеморативні практики є проблематичним: у великих і різномірних групах, особливо національних, погляди на минуле часто істотно різняться. Це спостереження стало підґрунтям для подальших теорій про конфлікти пам'яті як зіткнення соціальних груп із відмінними уявленнями про минуле, а також для дискусій щодо доцільності виділення соціальної пам'яті як окремого явища: чи існують соціальні рамки пам'яті, а чи будь-які спроби дослідження колективного характеру пам'яті є псевдонауковими, оскільки редукуються до міфів?

Попри те, що сьогодні, в українській академії, з'являються нові дослідження на межі пам'яті та ідентичності (гендерні студії (Кісь, 2010), вивчення пам'яті груп, які зазнали травматизації: наприклад, переселенців (Коваль-Фучило, 2021), учасників техногенних катастроф (Телуха, 2021) тощо), більшість досліджень на межі пам'яті та ідентичності зосереджені на національному вимірі. Вони ототожнюють колективну пам'ять з національною, позиціюючи останню як засіб збереження національної ідентичності (Ільницький, 2024), ресурс націєтворення (Дічек, 2023), форму опору домінантним російським та польським історичним наративам тощо. Катерина Акименко (Акименко, 2022) досліджує політику пам'яті як засіб збереження української ідентичності в діаспорі, а подекуди й консервування її, акцентуючи увагу на структурі відповідних практик: виборі дат, ритуалізованих діях та інших елементах. Цікавим прикладом є дослідження електоральної пам'яті, розглядуваної як складова колективної пам'яті, пов'язана з інструменталізацією минулого в політичних цілях, зокрема для мобілізації виборців (Погрібна, Сахань, 2021). З точки зору авторів дослідження, електоральна пам'ять конструє політичні ідентичності, які є динамічними та мінливими, на відміну, наприклад, від стабільних етнічних іден-

тичностей. Схожий підхід відображений у дослідженні множинних моделей історичної пам'яті в українському суспільстві Данила Судина (Судин, 2021).

Запропонована Гальббаксом теорія була лише першою спробою концептуалізації соціальної пам'яті, відтак має низку обмежень. Зокрема, вона не дає відповіді на питання, як саме індивід пов'язаний із соціальними рамками та який механізм впливу цих рамок на особистість. Також його концепція недооцінює важливість живої пам'яті груп, не бачить їх у діалозі з домінантними наративами, що робить її одновимірною і статичною: існує група — і вона має визначену сталу ідентичність. Не враховано зміну ставлення до минулого залежно від соціального контексту чи подій, а також можливість трансформацій соціальних ідентичностей. На думку Б. Мішталь (Misztal, 2003: р. 54), Гальбакс залишив нам досить неоднозначну спадщину і насправді так і не розробив теоретичного фундаменту колективної пам'яті та не надав їй чіткого визначення.

Таким чином, хоча ідеї про спільні колективні уявлення були успадковані презентистськими теоріями, їх застосування не може обмежуватись дослідженням національних міфів. Згідно з теорією Гальбакса, соціальна пам'ять «одночасно множинна і змінна» (Douglas, 1986: р. 70, цит. за: Misztal, 2003: р. 55). Це пояснює, чому його класичний підхід досі актуальний, зокрема для теорій, які намагаються концептуалізувати динаміку пам'яті.

Теорії винайдення традиції (презентистські теорії)

З появою масової політики та демократизацією виборчого процесу формується підхід, за яким зміст і форми соціальної пам'яті визначають суб'єкти, що володіють ресурсами: держава, влада та інституції, а образ минулого визначається потребами сьогодення. Наприкінці XIX та на початку XX століття відбувалися швидкі соціальні трансформації, які актуалізували проблему формування публічної лояльності та появу нових методів добровільного залучення виборців до політичних процесів. У цей період набувають популярності національні символи: прапори, гімни, комеморативні церемонії, святкування. Паралельно в колоніях європейських держав подібні атрибути та практики застосовували для легітимації імперської влади та вироблення лояльності до метрополії.

Однією з найважливіших праць, що запропонувала аналітичну рамку для розуміння цих процесів, стала книга Ерика Гобсбаума «Винайдення традиції» (1983), де йдеться про «низку практик ритуального або символічного характеру, зазвичай зумовлених прямо чи опосередковано прийнятими правилами, які намагаються прищепити певні цінності й норми поведінки через повторюваність, що автоматично передбачає зв'язок із минулим» (Hobsbawm, 1983: р. 1; цит. за: Misztal, 2003: р. 57). Тобто, якщо теорія соціальних рамок засвідчує, що пам'ять групи вибіркова, то теорії винайдення традиції зображують державну владу та інституції відповідальними за цю вибіркковість. Спираючись на власні інтереси, вони конструюють пам'ять спільноти, вдаючись до «соціально організованого пам'ятання» (державні ритуали, святкування) та «соціально організованого забуття» (замовчування, заборони публічних практик, цензура). У цьо-

му державоцентричному підході комеморативні практики є головним засобом виробництва офіційної пам'яті (Misztal, 2003: p. 56). Розвиваючи описані тези, українські науковці вживають такі поняття, як «інфраструктура пам'яті», «індустрія пам'яті» (Петраков, 2014), наголошуючи організоване продукування пам'яті державою та політичними акторами.

Ці теорії, які також називають презентистськими через фокус на сьогоденні (*present*) як чиннику, що визначає минуле, широко застосовують у дослідженнях «політики пам'яті» та «історичної політики» національних держав. Розглядаючи соціальні спогади як конструкт, науковці досліджують інструменталізацію пам'ятання в національних ритуалах, меморіальній культурі та освітній системі. Надання переваги цьому підходу як єдиному можливому (наприклад, спроба аналізувати колективні уявлення спільноти суто через призму національної пам'яті) обґрунтовано критикують за неінклюзивність та обмеженість для системного аналізу конкретного суспільства.

Теорія Е. Гобсбаума акцентує напрямок впливу, але не пояснює механіку, як саме офіційні наративи, які просувають згори, стають частиною пам'яті індивідів. Спробою відповісти на це питання є класична праця «Як суспільства пам'ятають» П. Конертон, який іде далі, аналізуючи механізм, як саме ритуали зумовлюють пам'ять, і вводить поняття пам'яті-звички (*habit-memory*), яка формується через регулярне повторення комеморативної церемонії (Конертон, 2013). Це спроба концептуалізації тілесності пам'яті: держава тут постає як ініціатор пам'ятання, суб'єкт, а людина — як об'єкт, носій пам'яті, але не актор.

Підхід до пам'яті як конструкту досі залишається популярним серед українських науковців: його дотримуються Віктор Бурлачук, який робить акцент на інструменталізації («узурпації») дискурсу пам'яті владою (Бурлачук, 2020), Юлія Зерній, яка аналізує формування соціальної пам'яті переважно крізь призму наративів, поширюваних згори донизу (Зерній, 2007). Георгій Касьянов розглядає «історичну пам'ять» як «цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле певної групи, кодифікований і стандартизований у громадських, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках» (Касьянов, 2016: с. 135). Тут варто зауважити, що зв'язок між пам'яттю і політикою не завжди концептуалізується через парадигму «згори донизу»: Олександр Гриценко розглядає політику пам'яті як різновид публічної, а отже, такої, у якій беруть участь різні групові та індивідуальні актори (Гриценко, 2017).

Теорії, які ми в межах цієї статті умовно визначаємо як «теорії винайдення традиції», найбільш продуктивні для дослідження соціальної пам'яті в тоталітарних державах, що «мають тенденцію заморожувати пам'ять і внеможливають плюралістичні дебати» (Misztal, 2003: p. 60). Водночас застосування їх у контексті сучасних демократичних суспільств має враховувати низку обмежень. По-перше, вони тяжіють до спрощення динамічного за своєю природою процесу формування національної пам'яті, недооцінки ролі громадянського суспільства, соціальних груп, індивідів та інших акторів. По-друге, ці теорії придатні лише для аналізу перформативних форм колективного пам'ятання, ігноруючи

некомеморативні форми: психологічні, соціальні, лінгвістичні процеси, які актуалізують минуле, хоча не ставлять перед собою такої мети (йдеться, зокрема, про автобіографічну пам'ять, сімейну пам'ять, мистецтво тощо).

Сучасні дослідження (Kansteiner, 2025; Герасимчук, 2024) дедалі частіше визначають вплив з боку держави не як політику, а як менеджмент пам'яті. Із зростанням популярності соціальних медіа та під час інформаційних воєн, які сучасні доктрини розглядають як складову кінетичних, суспільство може стикатися з необхідністю цензури, принаймні у питаннях дезінформації та національної безпеки (Kansteiner, 2021). Така позиція не означає, що держава — єдиний актор формування соціальної пам'яті, але свідчить, що попри демократизацію суспільних процесів саме держава залишається одним із ключових гравців. Цей підхід підсилює зростання популярності концепції «відповідальності», яку розглядають як альтернативу ідеї «провини». Відповідальність за минуле і теперішнє — як індивідуальна, так і на рівні інституцій — спрямована в майбутнє, тоді як провина — суто в минуле, яке вже не можна змінити. Держава та політичні еліти, так само як і інші учасники суспільних процесів, мають право впливати на формування соціальної пам'яті й нести за це відповідальність. Саме тому менеджмент пам'яті — це призма, яка дає змогу перевести дискусію з обговорення напрямків впливу (наприклад, критики принципу «згори донизу») на методи цього впливу, етичні рамки тощо.

Ще однією продуктивною сферою застосування презентистських теорій є дослідження деконструкції як процесу, протилежного до «винайдення традиції». Якщо за Гальбваксом спільнота «колонізує» час і простір у символічному сенсі, створюючи емоційний зв'язок між членами групи, то в концепції Гобсбаума йдеться про політичні інструменти фактичної колонізації: утвердження власного порядку на новоприєднаних територіях, формування лояльності до метрополії через нові ритуали, комеморативні практики та маркування простору монументами.

З цієї перспективи деконструкцію наявних традицій можна розглядати як символічну деколонізацію. В Україні такі процеси — трансформація советського міфу та пов'язаних із ним ритуалів (Дроздов, 2022; Судин, 2023), усунення з публічного простору комуністичної та імперської символіки, перейменування топонімів (Гирич, 2018; Тахтаулова, 2017) — власне позначаються терміном «деколонізація», зокрема в законодавчій площині. Водночас його широке використання в цьому контексті призводить до інфляції глибшого концепту — деколоніальності, сформульованого в латиноамериканських студіях і адаптованого до «постсоветського» простору Мадіною Тлостановою.

Колоніальність виходить далеко за межі колонізації як політичного процесу й означає встановлення ієрархій знання, які маргіналізують локальні й індивідуальні досвіди та способи мислення. Відповідно, деколоніальність — це повернення та відтворення раніше витіснених форм пізнання, що робить цю аналітичну рамку релевантною для будь-якого суспільства з домінантною епістемологічною ієрархією, а не лише для тих, що мали формальний колоніальний статус.

Маркування деконструкції традицій як «деколонізації» має свої межі, адже охоплює насамперед інституціалізовані форми — освіту, монументи, ритуали

ли, — залишаючи поза увагою повсякденні практики, звички, стереотипи, які також мають вплив на формування ідентичності. У зв'язку з цим проблемним є поняття «деколонізація пам'яті», яке теж набирає популярності в медійному та науковому дискурсах. У статті *“The Deadlocks of Memory and the (no longer) Post-Soviet Coloniality, or Can Memory be Decolonized?”* Тлостанова критично ставить питання про можливість “деколонізувати пам'ять”, пропонуючи натомість ідею трансверсальної глобальної мережі пам'яті, заснованої на принципі пере-конструювання майбутнього (*refuturing*) (Tlostanova, 2024).

Усе це засвідчує потребу у більш нейтральному й чіткому терміні, який би описував зворотний до винайдення традиції процес. Оскільки головним обмеженням презентистського підходу є зосередження на комеморативних формах пам'ятання, таким терміном може стати «де-комеморація» (*decomemoration*) — поняття, введене в широкий обіг Сарою Генсбургер та Джені Вустенберґ. За їхніми спостереженнями, де-комеморація може бути наслідком змін політичного режиму, суспільних трансформацій, ініціатив на кшталт *Black Lives Matter*, виконувати функцію владного інструменту уникнення складних дискусій або ж виступати як справжня спроба переосмислити наративи про минуле (Gensburger, Wüstenberg, 2023).

Таким чином, рамка винайдення та деконструкції традицій виходить за межі дослідження національних міфів. Проаналізовані підходи демонструють прагнення уникати політичного редукціоналізму та функціоналізму в концептуалізації пам'яті, відкриваючи нові можливості для аналізу сучасних суспільних процесів.

Теорії популярної пам'яті

Детермінізм презентистського підходу, який зводить роль пам'яті до знаряддя соціального контролю, стимулював появу нових теоретичних концепцій, здатних враховувати вплив різних акторів поза межами офіційного наративу. Теорії популярної пам'яті (*popular memory approach*) розглядають групи як агентів, які конструюють власні уявлення про минуле (контр-пам'ять). Цей підхід базується на концептуалізації пам'яті як дискурсивної практики (за Мішелем Фуко). Відповідно до Фуко, популярна пам'ять хоч і не здатна повністю подолати домінуючий наратив, констатує існування альтернативних голосів.

Концепція була розвинена дослідниками *Popular Memory Group* у Центрі сучасних досліджень Бірмінгему (Misztal, 2003), які увиразнили діалектичну взаємодію між популярною (приватною) та гегемонічною (публічною) пам'яттю, визнаючи високу агентність груп, які продукують альтернативні наративи. Проте навіть у цьому підході владу (державні інституції) розглядали як найбільш впливового актора, який володіє більшими ресурсами, що маргіналізує численні альтернативні спогади.

Теорії популярної пам'яті є продуктивними у дослідженні взаємодії між офіційними наративами та альтернативними формами пам'яті (контр-пам'ять) та активно застосовуються в українській академії. Наприклад, у разі аналізу спогадів про техногенні катастрофи, де індивідуальні (аматорські) історії в певних

аспектах можуть конкурувати із домінуючим публічним наративом (Телуха, 2021). Красномовним прикладом застосування теорій популярної пам'яті є дослідження комеморативних практик на території АР Крим, де окупаційна влада (як актор гегемонічної пам'яті) активно насаджує офіційні святкування та церемонії, а місцеві громади та низові ініціативи (як актори популярної пам'яті) намагаються чинити опір через відмінні комеморативні практики (Іванець, 2021).

Головне обмеження теорій популярної пам'яті пов'язане з надмірним акцентуванням на особистих історіях, що ставить під сумнів концепцію колективної пам'яті, перетворюючи її на сукупність індивідуальних спогадів та залишаючи поза увагою «соціальність» пам'яті. У цьому контексті пам'ять розглядають як своєрідний «бунт» проти влади (у тому числі особистий), але не концептуалізують як суспільний феномен.

Навіть якщо цього редукціонізму вдається уникнути, залишається ще одне суттєве обмеження, пов'язане з тим, що пам'ять розглядають як арену політичної боротьби. Як зауважує Яаель Зерубавель, «це територія конфлікту, де групи, залучені до політичного протистояння, просувають конкурентні уявлення про минуле з метою отримати контроль над політичним центром або легітимізувати сепаратистські орієнтації» (Zerubavel, 1997, p. 11). Відповідно, те, що колись вважали контр-пам'яттю, із часом може стати домінуючим наративом. Така спроба розглядати соціальну пам'ять крізь призму політичної боротьби залишає поза увагою низку важливих аспектів, пов'язаних із її функціонуванням у соціумі, та тяжіє до уніфікації різних форм спротиву, незважаючи на значні відмінності та множинність альтернативних наративів, які можуть мати різні мотиви та цілі.

Сучасні дослідження про роль минулого в міжнародних відносинах показують, що конфлікти, які ґрунтуються на антагоністичній пам'яті, можна не лише зафіксувати як даність, а й намагатися вирішити через відновлення справедливості щодо минулого насильства (Rosoux, 2017). Тобто пам'ять може поставати не лише як поле протистояння, а й як інструмент пошуку консенсусу (за певних умов і лише в ситуаціях, де такий консенсус можливий і прийнятний для обох сторін).

Розвиток зазначених теорій став важливим етапом у формуванні сучасних підходів до аналізу соціальної пам'яті та комеморативних практик. Водночас їх не можна розглядати як універсальну аналітичну рамку, оскільки їхнього інструментарію недостатньо для повноцінного вивчення всього спектру проявів соціальної пам'яті.

Теорії динамічної пам'яті

У відповідь на зазначені вище обмеження сформувався підхід, що інтегрує теорії, зосереджені на активному продукуванні та модерації темпоральних значень минулого (Misztal, 2003: p. 67) — теорії динамічної пам'яті. На відміну від розглянутих вище концепцій, вони не акцентують увагу на контролі над соціальною пам'яттю, а розглядають її як динамічний процес перемовин щодо минулого, підкреслюючи обмежені можливості будь-яких соціальних акторів змі-

нювати уявлення про нього відповідно до актуальних потреб сьогодення. Минуле розглядається не як суб'єктивна або штучно сконструйована категорія, а як реальний феномен, а індивіди та соціальні групи — як повноцінні актори соціальної пам'яті. Водночас теорії динамічної пам'яті приділяють значну увагу некоментарівним формам пам'ятання, де пам'ять має внутрішню цінність сама по собі, навіть якщо не пов'язана з ідентичністю чи системою цінностей. Якщо схематично уявити теорії «винайдення традиції» як рух згори донизу (*top-down*), а концепції популярної пам'яті — як ініціативу знизу догори (*bottom-up*), то теорії динамічної пам'яті описують поле, в якому ці два потоки перетинаються та взаємодіють.

Наприклад, Алін Кордоньєр і Валері Розу в дослідженні сімейної пам'яті застосовують метафору пісочного годинника, у якому верхнім рівнем (макро-) є історичний, політичний та соціальний контекст пам'яті, нижнім (мікро-) є особисті спогади та індивідуальні інтерпретації. Сім'я постає як фільтр і посередник між цими двома площинами, утворюючи мезорівень. Пісочний годинник можна «перевертати»: вплив поширюється як від колективного до індивідуального, так і у зворотному напрямі. Горизонтальне положення, як алюзія до знаку нескінченності, символізує безперервний цикл взаємодії між цими рівнями. На макрорівні вплив здійснюють держава, політичні еліти, традиційні медіа, на мікрорівні — персональні переконання, соціальні мережі, упередження тощо. Сім'я є точкою, де вони поєднуються, тому важливо досліджувати не лише пам'ять конкретного покоління, а й трансмісію наративів та пов'язаних із ними емоцій між поколіннями (Cordonnier, Rosoux, 2022). Така перспектива важлива для усвідомлення значення соціологічних досліджень пам'яті (як кількісних, так і якісних), оскільки акцентує роль соціальних груп як посередників між офіційними наративами та індивідуальними історіями.

Аналогічний підхід Валері Розу застосовує для аналізу потенціалу примирення у міжнародних та громадянських конфліктах, пов'язаних із відмінними і навіть антагоністичними наративами про минуле. Дослідниця виокремлює три рівні його досягнення: структурний, міжособистісний та духовний (*spiritual*) (Rosoux, 2017). Найбільш керованим, хоча й недостатнім на практиці, виявляється структурний рівень, що охоплює ухвалення законів, політичні ініціативи та офіційні промови, у яких артикулюється позиція держави щодо минулого. Водночас саме на міжособистісному та духовному рівнях — у безпосередній взаємодії учасників подій і носіїв різних версій пам'яті — може відбутися (або не відбутися) справжнє примирення. Воно сприймається радше як непередбачуваний, майже «чудесний» результат, аніж як наслідок цілеспрямованої системної діяльності. У цій моделі соціальне також постає як мезорівень, що поєднує структурний вимір із духовним (індивідуальним).

Як бачимо з наведених прикладів, важливу роль у динамічних теоріях відіграє медіація як механізм опосередкування та формування пам'яті. Енн Рігні та Астрід Ерл у передмові до збірки "*Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*" зазначають, що сам концепт культурної пам'яті ґрунтується на ідеї, що вона може стати колективною лише як частина безперервного процесу, в перебігу якого спогади передаються за допомоги символічних артефактів, що

опосередковують взаємодію між індивідами та водночас формують відчуття спільності крізь простір і час. У цій концепції публічний простір (*public arena*) можна розглядати як поле, де взаємодіють різні медіа пам'яті (*memorial media*), за посередництва яких індивідуальні спогади можуть переходити у колективний вимір. Як зазначають Ерл і Рігні, ці медіа виконують зазначену функцію принаймні у два способи: по-перше, як інструменти осмислення вони є посередниками між індивідом і світом; по-друге, як агенти мережування (*networking*) вони є посередниками між окремими особами та групами (Erl, Rigney, 2009: p. 1).

В українських дослідженнях теорії медіації часто формуються на перетині студій пам'яті та літературознавства (Довганич, 2020; Романенко, 2024; Ципанов, 2024) або пам'яті та мистецтва. Так, Оксана Довгополова аналізує різні публічні мистецькі простори, пов'язані із колективними уявленнями про чорнобильську катастрофу, згадуючи також про літературу свідчень, художню «постчорнобильську» літературу з бароковою іронією, сталкерські практики, геймерські ритуали, мурали в Зоні тощо (Довгополова, 2019). Мистецтво тут постає як поле, де взаємодіють різні актори та медіа, що підкреслює складність та багатовимірність пам'яті.

Іншим прикладом є праця Світлани Калібовець, у якій вона розглядає музей як соціальний інститут. Символічна присутність минулого в теперішньому, на її думку, пов'язана не лише із прагненням людей пізнавати, зберігати й використовувати корисний досвід, а й з об'єктивними обставинами людського існування — минулістю життя та структурованістю свідомості у часі (Калібовець, 2020: с. 156). Предметом дискусії є функції музею: чи обмежуються вони зберіганням артефактів минулого, а чи мають забезпечувати безперервність культурної пам'яті? Музей тут виступає синтезуючим майданчиком, де перетинаються різні форми медіа, типи матеріалів і темпоральності, а також сенси й інтереси різних соціальних акторів (політиків, відвідувачів, працівників, стейкхолдерів).

Комеморативні церемонії можуть так само слугувати публічним простором для формування соціальної пам'яті, що увиразнює агентність та ініціативу індивідуальних учасників і соціальних груп. Про це свідчать, зокрема, дослідження застосування британського досвіду воєнної комеморації в українському контексті (Герасимчук, 2024) та антропологічний аналіз так званих низових практик переселенців із затоплених сіл (Коваль-Фучило, 2021).

Важливою особливістю теорій динамічної пам'яті є вирізнення аудиторії як самостійного актора. Якщо культурологічні підходи зосереджувалися переважно на наративах та формах пам'яті, а політологічні — на контролі й боротьбі за владу, то сучасні студії соціальної пам'яті цікавляться, як аудиторія сприймає наративи, що їй адресовані, як репрезентує їх та передає в подальшій комунікації. Важливим методологічним орієнтиром тут стали ідеї Вульфа Кайнштайнера, який запропонував розглядати пам'ять як результат взаємодії трьох історичних агентів: (1) культурних традицій, (2) творців пам'яті (*memory makers*) і (3) її споживачів (*memory consumers*). На його переконання, аудиторія, що інтерпретує пам'ять, заслуговує на окрему увагу й не має бути проігнорована

(Kansteiner, 2002: с. 189). Такий підхід наголошує, що для повноцінного аналізу пам'яті як соціального явища важливо досліджувати не лише процеси її створення та репрезентації, а й умови та механізми сприйняття, що робить релевантним залучення теоретичних і методологічних напрацювань студій медіа та соціальних комунікацій. Розвиток інформаційних технологій у XXI столітті зумовив виділення досліджень цифрової пам'яті (*digital memory studies*) як окремого поля. Як наступний етап після культурного повороту в дослідженнях (*cultural turn* — зрушення 1980-х років, коли представники соціальних та гуманітарних наук почали розглядати пам'ять не як суто індивідуальну психологічну функцію чи набір фактів історії, а як культурний феномен) медіазнавець Ендрю Госкінс на початку 2010-х запровадив поняття «конективного повороту» (*connective turn*). Цей новий етап пов'язаний з різким зростанням обсягу, поширеності та доступності цифрових технологій, пристроїв і медіа, що формує безперервне перекалібрування часу і простору та, як наслідок, пам'яті індивідів у процесі їхньої взаємодії. Для Госкінса акторами є індивіди, але також об'єкти, мережі, взаємодії, події, які перебувають у постійному русі й раптово стають більш видимими у публічному просторі (Hoskins, 2011: р. 270). Таким чином, ідеться не лише про появу нових форм медіа, а й про принципово інший характер соціальних процесів, комунікації та пам'яті в умовах цифрової надлишковості. Цю лінію розвиває Кі Ван, наголошуючи зростання ролі феномену «помилкових спогадів» (*false memories*), які поширюються особливо швидко у цифрових форматах комунікації, де значну роль відіграють мультимедійні форми та інтернет-меми (Wang, 2022: р. 372). Нещодавні емпіричні дослідження, зокрема на підставі великих цифрових даних, підтверджують ці процеси, демонструючи, як алгоритмічна персоналізація та масове поширення інформації формують колективні спогади та спонукають до появи нових цифрових феноменів пам'яті (Mandolessi, 2024).

Розвиток технологій штучного інтелекту та його вплив на процеси збереження та відтворення спогадів — нова проблематика, якій приділяють увагу дослідники медіа останніми роками. Так, Госкінс підкреслює, що генеративний ШІ здатен створювати «пам'ять, якої не було», генеруючи спогади, яких людина ніколи не переживала, а також забезпечує «розмовну» пам'ять через взаємодію з віртуальними копіями людей — ботами. На його думку, просто зараз відбувається третій (після культурного та конективного) поворот у дослідженнях пам'яті, оскільки вона дедалі більшою мірою стає спільним продуктом людини та машини, що проблематизує агентність індивіда в цьому процесі (Hoskins, 2024). Такі тенденції ще більше унеможливають розуміння пам'яті як статичної та чітко окресленої категорії.

Вплив сучасного інформаційного простору на комеморативні практики відзначають і українські дослідники (Ковальова, 2015; Половинчак, 2018). Разом із тим, цей напрямок залишається відносно маловивченим, а провідні дослідження та концепції, які набули популярності за кордоном, поки що майже не представлені в українському науковому дискурсі. Це відкриває широкі перспективи для майбутніх розвідок, особливо з огляду на стрімкий розвиток технологій, що вимагає систематичного та безперервного наукового осмислення.

Теорії динамічної пам'яті на сучасному етапі можна розглядати як найбільш системні та комплексні підходи, здатні бути широко застосованими для пояснення психологічних, соціальних та культурних феноменів. Вони не лише враховують різних акторів і рівні аналізу, а й акцентують увагу на способах взаємодії та медіації пам'яті, що дає підстави інтерпретувати соціальну пам'ять і комеморацію як динамічні системи. Такий підхід відкриває можливості для розв'язання складних дослідницьких питань та розроблення ефективних стратегій менеджменту пам'яті в конкретному суспільстві.

Висновки

Слід зазначити, що сучасні виклики, з якими стикається світ, є безпрецедентними, тож до будь-якого конкретного дослідження пам'яті в соціології варто підходити з глибоким розумінням усього спектру наявних теорій, усвідомлено обираючи ту чи іншу концепцію залежно від завдань дослідження. Найбільш гнучкими та комплексними є динамічні підходи, які враховують різноманітність акторів: державу, інституції, медіа, соціальні групи та організації, а також індивідів, концентруючись не лише на їхніх окремих ролях, а й, що надзвичайно важливо, на взаємозв'язках між ними та їхній взаємодії, особливо в публічному просторі, де може відбуватися як загострення суперечностей, так і вироблення суспільного консенсусу.

Динамічний підхід прагне зрозуміти не лише те, як люди використовують минуле, а й те, «як минуле зберігається в теперішньому» (Misztal, 2003: р. 69), враховуючи при цьому, що ідентичності, погляди та склад груп постійно змінюються, спричиняючи відповідні трансформації у пам'яті та ставленні до неї. У цьому контексті соціальну солідарність забезпечує не стабільність ідентичності (за Гальббаксом), не винайдена традиція (за Гобсбаумом) і не протистояння пам'яті та контрпам'яті (відповідно до концепцій популярної пам'яті), а безперервний процес перемовин щодо минулого, який перебуває у постійній динаміці та зберігає баланс там, де це можливо і не суперечить етичним нормам.

Аналіз пам'яті крізь призму соціологічних теорій є важливим, адже це дає змогу подолати монополію історіографічного підходу та забезпечує ширшу перспективу досліджень ролі пам'яті та особливостей її функціонування в суспільстві. Соціологічний підхід фокусується не стільки на минулому, скільки на майбутньому, відкриваючи значні можливості для практичного застосування, зокрема в царині дослідження пам'яті конкретних груп, громадських ініціатив та комеморативних практик. Такий ракурс сприяє більш комплексному розумінню процесів комеморації, їхньої динаміки та соціальних наслідків.

Водночас міждисциплінарний підхід допомагає долати методологічні виклики, пов'язані з аналізом різних рівнів динаміки пам'яті. Верхній рівень переважно належить до сфери політології, що оперує категоріями влади, інституцій та офіційних політик, тоді як нижній — є предметом психології, яка зосереджується на індивідуальних емоціях, мотиваціях та міжособистісних

взаємодіях. Соціологія в цьому контексті є проміжною ланкою, інтегруючи зазначені перспективи та забезпечуючи комплексний аналіз взаємодії структурних та індивідуальних чинників.

Джерела

Акименко, К.В. (2022). Комеморативні практики націоналістичних організацій української діаспори (1950-х — початку 1990-х рр.). *Сторінки історії*, 54. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.54.2022.264597>

Артюх, В.О. (2013). Що таке історична пам'ять? У: Є.О. Лебідь, А.Є. Лебідь (ред.), *Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм: Матеріали доповідей та виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції* (сс. 3–9). Суми: СумДУ. Взято з: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/31202>

Богінська, І.В. (2021). Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах. *Регіональні студії*, 24, 103–109. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». Взято з: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39528>

Бурлачук, В. (2020). Колективна пам'ять: між цінностями та історичним знанням. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 124–142. <https://doi.org/10.15407/sociology2020.03.124>

Герасимчук, В. (2024). Комеморативні практики Великої Британії та український досвід війни. *Сучасне мистецтво*, 20, 177–188. <https://doi.org/10.31500/2309-8813.20.2024.319141>

Гирич, І. (2018). Чи потрібна в Києві подальша деколонізація та дерусифікація міського інтелектуального простору? *Київські історичні студії*, 2(7), 130–139. Взято з: <https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/163>

Грінченко, Г. (2009). Колективна (соціальна) пам'ять: критика теорії та методу дослідження. У: В. Кравченко (ред.), *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник* (вип. 13–14, сс. 11–24). Харків: НТМТ. Взято з: <https://cius-archives.ca/items/show/1881>

Гриценко, О.А. (2017). *Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014)*. Київ.

Дічек, Н., Шинкарук, О. (2023). Минуле як символічний ресурс націєтворення. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4(128), 147–168. Взято з: <https://pedscience.ssru.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%94%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BA.pdf>

Довганич, Н. (2020). Пам'ять, травма і література: способи репрезентації та інтерпретації. *Українське літературознавство*, 85. Взято з: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrliterary/article/view/3128>

Довгополова, О. (2019). Чорнобиль в просторах колективного пам'ятання в Україні: нотатки на маргінесах сучасних художніх практик. *Докса*, 2(32), 221–232. [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188626](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188626)

Дроздов, В.В. (2022). Радянський офіційний святковий дискурс і комеморативні практики на приєднаних українських територіях (на прикладі святкування десятиріччя «возз'єднання українського народу»). *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 242–253.

Зашкільняк, Л. (2009). Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі. *Україна-Світо-Світ*, 2, 156–159. Взято з: https://chtyvo.org.ua/authors/Zashkilniak_Leonid/Istorychna_pamiat_i_sotsialni_funktsii_istorii_u_suchasnomu_svit/

Зерній, Ю. (2007). Історична пам'ять як об'єкт державної політики. *Стратегічні пріоритети*, 1(2), 71–76. Взято з: https://www.lib.dp.ua/text/sp2007_1_8.pdf

Іванець, А. (2021). До питання про комеморативні практики та виникнення нових публічних традицій в українській громаді Криму після початку агресії Росії проти України (2014–2021 рр.). *Ukrainian Studies*, 4(81), 89–103. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(81\).2021.248836](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(81).2021.248836)

Ільницький, В., Старка, В. (2024). Комеморативні практики українців Галичини як елемент формування та збереження національної пам'яті (1920–1950-ті рр.). *Український історичний журнал*, 3, 187–203. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.03.187>

- Калібовець, С. (2020). Музей як феномен соціальної пам'яті. *Література та культура Полісся*, 99(13), 153–165. <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2020-13i-99-153-165>
- Касьянов, Г. (2016). Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*, 2, 118–137. Взято з: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/items/4d890070-427d-4034-940d-308ef7328532>
- Киридон, А. (2009). Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Україна-Європа-Світ*, 3, 112–116. Взято з: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/ukraine_europe/UES_09_3.pdf#page=112
- Кісь, О. (2010). Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. У: Г. Грінченко (ред.), Н. Ханенко-Фрізен (ред.), *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело* (сс. 171–191). Харків: ПП «Торгсін-Плюс».
- Коваль-Фучило, І. (2021). Сучасні комеморативні практики переселенців із затоплених сіл (Київська, Хмельницька, Чернігівська області). *Сіверянський літопис*, 2, 123–133. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4733973>
- Ковальська-Павелко, І.М. (2018). Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе. *Проблеми політичної історії України*, 13, 280–289. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpiu_2018_13_26
- Ковальова, Г. (2015). Медіа як чинник формування культурної пам'яті. *Соціогуманітарні проблеми людини*, 8, 122–129.
- Коннертон, П. (2013 [1989]). *Як суспільства пам'ятають*. Київ: Ніка-Центр.
- Ліпін, М. (2016). Культурно-історична пам'ять як спосіб відтворення людської сутності. *Scientia fructuosa*, 106(2), 86–96. Взято з: <https://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/871>
- Масненко, В. (2002). Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. *Український історичний журнал*, 5.
- Михайлова, О.Ю. (2023). Опозиція колективної пам'яті та історії в гуманітарних стратегіях України. Перспективи. *Соціально-політичний журнал*, 3, 58–65. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.3.8>
- Нагорна, Л.П. (2012). *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії*. Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Взято з: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013537>
- Петраков, М.О. (2024). Експлуатація пам'яті і історична політика в фокусі теорії меморіальної індустрії. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*, 9, 100–107. <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2024.9.16>
- Погрібна, В.Л., Сахань, О.М. (2021). Електоральна пам'ять українців як соціально-політичний феномен: аксіологічний та онтологічний аналіз. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 1(48), 160–184. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224811>
- Позднякова-Кирбят'єва, Е. (2014). Соціально-історична пам'ять про радянське минуле: емпіричне дослідження. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 17(8), 64–69. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_8_13
- Половинчак, Ю.М. (2018). Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 2, 94–100. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2018_2_15
- Пухонська, О. (2021). Літературні виміри травми у контексті війни на Донбасі. *Acta Polono-Ruthenica*, 2(XXVI), 63–74. <https://doi.org/10.31648/apr.6960>
- Романенко, О. (2024). Війна і пам'ять: трансформація наративних меморіальних практик. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, 24, 114–122. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.24.12>
- Середа, В.В., Мазурик, О.В. (2013). Політика пам'яті в Україні: між загальнонаціональним та регіональними рівнями. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, 1045, 101–109.

- Середа, В. (2020). У пошуках приналежності: Переосмислення іншого в історичній пам'яті українських ВПО. *Ідеологія і політика*, 1–2, 67–91.
- Стародубцева, Л., Петренко, Д. (2025). Пам'ять і травма: практики комеморації в українській культурі. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 28(2), 55–65. <https://doi.org/10.15421/172539>
- Судин, Д. (2021). Множинність моделей історичної пам'яті в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 65–90. <https://doi.org/10.15407/sociology2021.03.065>
- Судин, Д. (2023). Міфи радянської доби: спростування та розвінчування в постколоніальний період. *Народна творчість та етнологія*, 1(397), 5–16. <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.005>
- Тахтаулова, М. (2017). Харківська топоніміка: етапи декомунізації. Місто: історія, культура, суспільство. *Е-журнал урбаністичних студій*, 2, 142–151. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/miks_2017_1_14
- Телуха, С.С. (2021). Травматична пам'ять про Чорнобиль та Фукусіму (слідами біографічних наративів). *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства, 1, 29–38. <https://doi.org/10.20998/2227-6890.2021.1.04>
- Ткачук, Б. В. (2024). Дослідження української культурної пам'яті крізь призму постколоніальної теорії. *Культурологічний альманах*, 2, 385–391. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.48>
- Ципанов, С. (2024). Пам'ять про минуле у світлі постколоніальних студій. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, 24, 135–142. Взято з: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/654>
- Чупрій, Л.В., Кан Ден Сік. (2020). Комеморативні практики та політика пам'яті як чинники формування національної ідентичності. *Політикус: науковий журнал*, 3, 159–166. Взято з: http://politicus.od.ua/3_2020/26.pdf
- Cordonnier, A., Rosoux, V., Gijs, A.-S., Luminet, O. (2022). Collective memory: An hourglass between the collective and the individual. *Memory, Mind & Media*, 1, e8. <https://doi.org/10.1017/mem.2022.1>
- Dodonov, R. (2022). Historical memory: Theoretical approaches to the problem. *Skhid*, 3(174), 4–12. Retrieved from: <https://skhid.kubg.edu.ua/article/view/253628/267458>
- Etymonline. (s.a.). *Commemoration*. *Online Etymology Dictionary*. Retrieved from: <https://www.etymonline.com/word/commemoration>
- Erll, A., Rigney, A. (2009). Introduction: Cultural memory and its dynamics. In: A. Erll, A. Rigney (Eds.), *Mediation, remediation, and the dynamics of cultural memory* (pp. 1–14). Berlin: Walter de Gruyter.
- Gensburger, S., Wüstenberg, J. (Eds.). (2023). *De-Commemoration: Removing Statues and Renaming Places*. *WorldsofMemory*. Vol.12. Berghahn Books. <https://doi.org/10.3167/9781805391074>
- Hoskins, A. (2011). Media, memory, metaphor: Remembering and the connective turn. *Parallax*, 17(4), 19–31. <https://doi.org/10.1080/13534645.2011.605573>
- Hoskins, A. (2024). AI and memory. *Memory, Mind & Media*, 3(e18), 1–21. <https://doi.org/10.1017/mem.2024.16>
- Kansteiner, W. (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*, 41(2), 179–197. <https://doi.org/10.1111/0018-2656.00198>
- Kansteiner, W. (2021). Censorship and memory: Thinking outside the box with Facebook, Goebbels, and Xi Jinping. *Journal of Perpetrator Research*, 4(1). <https://doi.org/10.21039/107>
- Kansteiner, W. (2025). History, memory, and historical theory: Five ideas for good memory management. In: A. Erll, S. Knittel, J. Wüstenberg (Eds.), *Dynamics, mediation, mobilization: Doing memory studies with Ann Rigney* (pp. 17–22). Berlin; Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783111439273-002>
- Mandolessi, S. (2024). Memory in the digital age. *Frontiers in Human Dynamics*, 6. <https://doi.org/10.3389/fhumd.2024.10509603>

- Misztal, B.A. (2003). *Theories of social remembering*. Maidenhead: Open University Press. Retrieved from: <https://archive.org/details/BarbaraMisztalTheoriesOfSocialRemembering>
- Olick, J.K. (1999). Collective memory: The two cultures. *Sociological Theory*, 17(3), 333–348. <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00090>
- Past/Future/Art. (s.a.). Комеморація. *Past/Future/Art*. Retrieved from: <https://pastfutureart.org/glossary/#Commemoration>
- Rampton, B., Van de Putte, T. (2024). Sociolinguistics, memory studies, and the dynamics of interdisciplinarity. *Language in Society*, 53(2), 183–209. <https://doi.org/10.1017/S0047404524000927>
- Rosoux, V. (2017). Reconciliation as a puzzle: Walking among definitions. In: V. Rosoux, M. Anstey (Eds.), *Negotiating reconciliation in peacemaking* (pp. 15–26). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62674-1_2
- Tlostanova, M. (2024). The deadlocks of memory and the (no longer) post-Soviet coloniality, or Can memory be decolonized? *Baltic Worlds*, 17(4), 57–66. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15607665>
- Wang, Q. (2022). Memory online: Introduction to the special issue. *Memory*, 30(4), 369–374. <https://doi.org/10.1080/09658211.2022.2065306>
- Witkomb A., Bounia, A. (2020). The restorative museum. Understanding the work of memory at the Museum of Refugee Memory in Skala Loutron, Lesvos, Greece. In: S. De Nardi, H. Orange, S. High, E. Koskinen-Koivisto (Eds.), *Routledge Handbook of Memory and Place*.
- Zerubavel, M. (1997). *Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology*. Harvard University Press.

Отримано 25.08.2025

Прийнято до друку після рецензування 16.10.2025

Опубліковано 28.11.2025

References

- Akymenko, K.V. (2022). Commemorative practices of nationalist organizations of the Ukrainian diaspora (1950s–early 1990s). *Storinky Istorii*, 54. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.54.2022.264597> [=Акименко 2022].
- Artiukh, V.O. (2013). What is historical memory? [In Ukrainian]. In: Ye.O. Lebid, A.Ye. Lebid (Eds.), *Humanism. Transhumanism. Posthumanism: Proceedings of the International Scientific and Theoretical Conference* (pp. 3–9). Sumy: SumDU. Retrieved from: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/31202> [=Артюх 2013].
- Bohinska, I.V. (2021). Memory conflicts in international relations. [In Ukrainian]. *Regional Studies*, 24, 103–109. Uzhhorod: Helvetica Publishing House. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39528> [=Богінська 2021]
- Burlachuk, V. (2020). Collective memory: Between values and historical knowledge. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 124–142. <https://doi.org/10.15407/sociology2020.03.124> [=Бурлачук 2020].
- Chupriy, L.V., Kan Den Sik. (2020). Commemorative practices and memory policy as factors of national identity formation. [In Ukrainian]. *Politicus: Scientific Journal*, 3, 159–166. Retrieved from: http://politicus.od.ua/3_2020/26.pdf [=Чупрій, Сік, 2021].
- Connerton, P. (2013 [1989]). *How societies remember*. [In Ukrainian]. Kyiv: Nika-Center. [=Коннертон 2013].
- Cordonnier, A., Rosoux, V., Gijs, A.-S., Luminet, O. (2022). Collective memory: An hourglass between the collective and the individual. *Memory, Mind & Media*, 1, e8. <https://doi.org/10.1017/mem.2022.1>
- Dichek, N., Shynkaruk, O. (2023). The past as a symbolic resource for nation consolidation. [In Ukrainian]. *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 4(128), 147–168. Retrieved

from: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%94%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BA.pdf> [=Дічек 2023].

Dodonov, R. (2022). Historical memory: Theoretical approaches to the problem. *Skhid*, 3(174), 4–12. Retrieved from: <https://skhid.kubg.edu.ua/article/view/253628/267458>

Dovgoplova, O. (2019). Chornobyl's place in Ukrainian collective memory: notes at the margins of contemporary artistic practices. [In Ukrainian]. *Doksa*, 2(32), 221–232. [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188626](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188626) [=Довгополова 2019].

Dovhanych, N. (2020). Memory, trauma, and literature: ways of representation and interpretation. [In Ukrainian]. *Ukrainian Literary Studies*, (85). Retrieved from: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrliterary/article/view/3128> [=Довганич 2020].

Drozdoz, V.V. (2022). Soviet official celebration discourse and commemorative practices in annexed Ukrainian territories (by the example of celebrating the 10th anniversary of the “Ukrainian people's reunification”). [In Ukrainian]. *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 242–253. [=Дроздов 2022].

Erll, A., Rigney, A. (2009). Introduction: Cultural memory and its dynamics. In: A. Erll, A. Rigney (Eds.), *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory* (pp. 1–14). Berlin: Walter de Gruyter.

Etymonline. (s.a.). *Commemoration. Online Etymology Dictionary*. Retrieved from: <https://www.etymonline.com/word/commemoration>

Gensburger, S., Wüstenberg, J. (Eds.). (2023). *De-Commemoration: Removing Statues and Renaming Places. Worlds of Memory*. Vol. 12. Berghahn Books. <https://doi.org/10.3167/9781805391074>

Grinchenko, H. (2009). Collective (social) memory: critique of theory and research method. [In Ukrainian]. In: V. Kravchenko (Ed.), *East-West: Historical and Cultural Collection* (iss. 13–14, pp. 11–24). Kharkiv: NTMT. Retrieved from: <https://cius-archives.ca/items/show/1881> [=Грінченко 2009].

Herasymchuk, V. (2024). Commemorative practices of Great Britain and the Ukrainian experience of war. [In Ukrainian]. *Collection of Research Paper CONTEMPORARY ART*, 20, 177–188. Retrieved from: <https://doi.org/10.31500/2309-8813.20.2024.319141> [=Герасимчук 2024].

Hoskins, A. (2011). Media, memory, metaphor: Remembering and the connective turn. *Parallax*, 17(4), 19–31. <https://doi.org/10.1080/13534645.2011.605573>

Hoskins, A. (2024). AI and memory. *Memory, Mind & Media*, 3, e18, 1–21. <https://doi.org/10.1017/mem.2024.16>

Hrytsenko, O.A. (2017). Presidents and Memory: Memory Politics of Ukrainian Presidents (1994–2014). [In Ukrainian]. Kyiv. [=Гриценко 2017].

Hyrych, I. (2018). Does Kyiv need further decolonisation and derusification of urban intellectual space? [In Ukrainian]. *Kyiv Historical Studies*, 2(7), 130–139. Retrieved from: <https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/163> [=Гирич 2018].

Ilnytskyi, V., Starka, V. (2024). Commemorative Practices of Ukrainians in Halychyna as an element of the formation and preservation of national memory (1920s–1950s). [In Ukrainian]. *Ukrainian Historical Journal*, 3, 187. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.03.187> [=Ільницький, Старка 2024].

Ivanets, A. (2021). On the Issue of Commemorative Practices and the Emergence of New Public Traditions in the Ukrainian Community of Crimea After the Beginning Of Russia's Aggression in 2014–2020. [In Ukrainian]. *Ukrainian Studies*, 4(81). [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(81\).2021.248836](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(81).2021.248836) [=Іванець 2021].

Kalibovets, S. (2020). Museum as a phenomenon of social memory. [In Ukrainian]. *Literature and Culture of Polissia*, 99(13i), 153–165. <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2020-13i-99-153-165> [=Калібовець 2020].

Kansteiner, W. (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*, 41(2), 179–197. <https://doi.org/10.1111/0018-2656.00198>

Kansteiner, W. (2021). Censorship and memory: Thinking outside the box with Facebook, Goebbels, and Xi Jinping. *Journal of Perpetrator Research*, 4(1). <https://doi.org/10.21039/107>

Kansteiner, W. (2025). History, memory, and historical theory: Five ideas for good memory management. In: A. Erll, S. Knittel, J. Wüstenberg (Eds.), *Dynamics, Mediation, Mobilization: Doing Memory Studies with Ann Rigney* (pp. 17–22). Berlin; Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783111439273-002>

Kasianov, H. (2016). Historical memory and historical policy: on terminology and genealogy of concepts. [In Ukrainian]. *Ukrainian Historical Journal*, (2), 118–137. Retrieved from: <https://nasplib.isofo.kiev.ua/items/4d890070-427d-4034-940d-308ef7328532> [=Касьянов 2016].

Kis, O. (2010). Collective memory and historical trauma: theoretical reflections in the context of women's memories of the Holodomor. [In Ukrainian]. In: H. Grinchenko, N. Khanenko-Friesen (Eds.), *In Search of One's Own Voice: Oral History as Theory, Method, Source* (pp. 171–191). Kharkiv: PP "Torgsin-Plus". [=Кіс 2010].

Koval-Fuchylo, I. (2021). Modern Commemorative Practices of immigrants from the flooded villages (Kyiv, Khmelnytsky, Chernihiv regions). [In Ukrainian]. *Siverskyi Litopys*, 2, 123–133. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4733973> [=Коваль-Фучило 2021].

Kovaliova, H. (2015). Media as a factor in the formation of cultural memory. [In Ukrainian]. *Socio-Humanitarian Problems of Man*, 8, 122–129. [=Ковальова 2015].

Kovalska-Pavelko, I.M. (2018). Historical and social memory: common and specific. [In Ukrainian]. *Problems of Political History of Ukraine*, 13, 280–289. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppiu_2018_13_26 [=Ковальська-Павелко 2018].

Kyrydon, A. (2009). The concept "historical memory": variants of definitions. [In Ukrainian]. *Ukraine-Europe-World*, (3), 112–116. Retrieved from: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapysky/ukraine_europe/UES_09_3.pdf#page=112 [=Киридон 2009].

Lipin, M. (2016). Cultural and historical memory as a method of reproduction of human nature. [In Ukrainian]. *Scientia Fructuosa*, 106(2), 86–96. Retrieved from: <https://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/871> [=Ліпін 2016].

Mandolessi, S. (2024). Memory in the digital age. *Frontiers in Human Dynamics*, 6. <https://doi.org/10.3389/fhumd.2024.10509603>

Masnenko, V. (2002). Historical memory as the basis for forming national consciousness. [In Ukrainian]. *Ukrainian Historical Journal*, (5). [=Масненко 2002].

Misztal, B.A. (2003). *Theories of social remembering*. Maidenhead: Open University Press. Retrieved from: <https://archive.org/details/BarbaraMisztalTheoriesOfSocialRemembering>

Mykhailova, O.Yu. (2023). The opposition of collective memory and history in Ukraine's humanitarian strategies. [In Ukrainian]. *Perspectives. Socio-Political Journal*, 3, 58–65. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.3.8> [=Михайлова 2023].

Nahorna, L.P. (2012). *Historical Memory: Theories, Discourses, Reflections*. [In Ukrainian]. Kyiv: IPIEND of I.F. Kuras NAS of Ukraine. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013537> [=Нагорна 2012].

Olick, J.K. (1999). Collective memory: The two cultures. *Sociological Theory*, 17(3), 333–348. <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00090>

Past/Future/Art. (s.a.). Commemoration. *Past/Future/Art*. Retrieved from: <https://pastfutureart.org/glossary/#Commemoration>

Petrakov, M.O. (2024). Exploitation of memory and historical politics: focus on the theory of the memorial industry. [In Ukrainian]. *Bulletin of Donetsk National University named after Vasyl Stus. Political Sciences Series*, 9, 100–107. <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2024.9.16> [=Петраков 2024].

Pohrebna, V.L., Sakhan, O.M. (2021). Electoral memory of Ukrainians as a socio-political phenomenon: axiological and ontological analysis. [In Ukrainian]. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 1(48), 160–184. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224811> [=Погребна 2021].

Polovynchak, Yu.M. (2018). Commemorative practices in the modern information space. [In Ukrainian]. *Library Science. Documentation. Informology*, 2, 94–100. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2018_2_15 [=Половинчак 2018].

- Pozdnyakova-Kirbatyeva, E. (2014). Social-historical memory about soviet the past: empiric research. [In Ukrainian]. *Scientific-Theoretical Almanac Grani*, 17(8), 64–69. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_8_13 [=Позднякова-Кирбят'єва 2014].
- Pukhonska, O. (2021). Literary dimensions of trauma in the context of the war in Donbas. [In Ukrainian]. *Acta Polono-Ruthenica*, 2(XXVI), 63–74. <https://doi.org/10.31648/apr.6960> [=Пухонська 2021].
- Rampton, B., Van de Putte, T. (2024). Sociolinguistics, memory studies, and the dynamics of interdisciplinarity. *Language in Society*, 53(2), 183–209. <https://doi.org/10.1017/S0047404524000927>
- Romanenko, O. (2024). War and Memory: The transformation of narrative memorial practices. [In Ukrainian]. *Literary Process: Methodology, Names, Trends*, 24, 114–122. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.24.12> [=Романенко 2024].
- Rosoux, V. (2017). Reconciliation as a puzzle: Walking among definitions. In: V. Rosoux, M. Anstey (Eds.), *Negotiating Reconciliation in Peacemaking* (pp. 15–26). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62674-1_2
- Sereda, V. (2020). In search of belonging: Rethinking the other in the historical memory of Ukrainian IDPs. [In Ukrainian]. *Ideology and Politics Journal*, 1–2, 67–91. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00014> [=Середа 2020].
- Sereda, V.V., Mazuryk, O.V. (2013). Politics of memory in Ukraine: Between national and regional levels. [In Ukrainian]. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods"*, 1045, 101–109. [=Середа, Мазурик 2013].
- Starodubtseva, L., Petrenko, D. (2025). Memory and trauma: commemoration practices in Ukrainian culture. [In Ukrainian]. *Scientific-Theoretical Almanac Grani*, 28(2), 55–65. <https://doi.org/10.15421/172539> [=Стародубцева, Петренко 2024].
- Sudyn, D. (2021). Multiplicity of historical memory models in Ukrainian society. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 65–90. <https://doi.org/10.15407/sociology2021.03.065> [=Судин 2021].
- Sudyn, D. (2023). Myths of the Soviet Era. Refutation and Debunking in the Postcolonial Period. [In Ukrainian]. *Folk Art and Ethnology*, 1(397), 5–16. <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.005> [=Судин 2023].
- Takhtaulova, M. (2017). Kharkiv toponymy: stages of decommunization. [In Ukrainian]. *Misto: History, Culture, Society. E-Journal of Urban Studies*, 2, 142–151. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/miks_2017_1_14 [=Тахтаулова 2017].
- Telukha, S.S. (2021). Traumatic memory of Chernobyl (in the footsteps of biographical narratives). [In Ukrainian]. *Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: Actual Problems of Ukrainian Society Development*, 1, 29–38. <https://doi.org/10.20998/2227-6890.2021.1.04> [=Телуха 2021].
- Tkachuk, B.V. (2024). Ukrainian cultural memory studies through the prism of postcolonial theory. [In Ukrainian]. *Culturological Almanac*, 2, 385–391. <https://doi.org/10.31392/cult.alma.2024.2.48> [=Ткачук 2024].
- Tlostanova, M. (2024). The deadlocks of memory and the (no longer) post-Soviet coloniality, or Can memory be decolonized? *Baltic Worlds*, 17(4), 57–66. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15607665>
- Tsypanov, S. (2024). Memory of the past in the context of postcolonial studies. [In Ukrainian]. *Literary Process: Methodology, Names, Trends*, 24, 135–142. Retrieved from: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/654> [=Ципанов 2024]
- Wang, Q. (2022). Memory online: Introduction to the special issue. *Memory*, 30(4), 369–374. <https://doi.org/10.1080/09658211.2022.2065306>
- Witkomb A., Bounia A. (2020). The restorative museum. Understanding the work of memory at the Museum of Refugee Memory in Skala Loutron, Lesvos, Greece. In: S. De Nardi, H. Orange, S. High, E. Koskinen-Koivisto (Eds.), *Routledge Handbook of Memory and Place*.
- Zashkilniak, L. (2009). Historical memory and social functions of history in the modern world. [In Ukrainian]. *Ukraine–Europe–World*, (2), 156–159. Retrieved from: <https://chtyvo.org.ua/>

authors/Zashkilniak_Leonid/Istorychna_pamiat_i_sotsialni_funktsii_istorii_u_suchasnomu_sviti/ [=Зашкільняк 2009].

Zerniy, Yu. (2007). Historical memory as an object of state policy. [In Ukrainian]. *Strategic Priorities*, 1(2), 71–76. Retrieved from: https://www.lib.dp.ua/text/sp2007_1_8.pdf [=Зерній 2007].

Zerubavel, M. (1997). *Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology*. Harvard University Press.

Received 25.08.2025

Accepted for publication after review 16.10.2025

Published 28.11.2025

ОКСАНА ПРОХВАТИЛОВА

Комеморативні практики у фокусі соціологічних теорій: століття від Гальбвакса до студій цифрової пам'яті

У статті проаналізовано теоретичні підходи до концептуалізації соціальної пам'яті та можливості їх застосування у дослідженнях комеморативних практик. На підставі типології Барбари Міштал (Misztal, 2003) розглянуто чотири ключові напрями: концепцію соціальних рамок пам'ятання (М. Гальбвакс), теорії винайдення традиції (Е. Гобсбаум), підходи популярної пам'яті та сучасні теорії динамічної пам'яті. Показано, що соціологічна перспектива виходить за межі редукції пам'яті до інструментів державної політики чи персональних наративів, відірваних від соціального контексту. Соціологічний рівень дає змогу простежити взаємодію інституцій, суспільних груп і окремих індивідів у процесах пам'ятання.

Отже, найбільш перспективними визначено теорії динамічної пам'яті, які враховують багаторівневу взаємодію різних акторів. У цьому контексті соціальна солідарність постає не як результат уніфікованих традицій чи протиставлення пам'яті й контрпам'яті, а як наслідок безперервного діалогу та консенсусу щодо минулого. Виокремлено роль держави, інституцій, соціальних груп, індивідів як носіїв агентності, підкреслено вплив цифрових технологій, що формують нові форми пам'яті. Особливу увагу приділено «конективному повороту» (Е. Госкінс) і поширенню технологій штучного інтелекту як чинників гібридної агентності. Проаналізовано українські дослідження останніх років, у яких переважають історіографічні інтерпретації пам'яті, проте дедалі більше уваги приділяється соціологічним подходам. Зроблено висновок, що соціологія здатна подолати обмеження як державоцентричних, так і індивідуалістичних моделей, пропонуючи інструменти для аналізу взаємодії акторів різних рівнів. Такий підхід створює підґрунтя для розвитку в Україні сучасних студій пам'яті, здатних інтегрувати українську науку в глобальний контекст та запропонувати відповідні теоретичні рамки й методологію для аналізу широкого спектру комеморативних практик.

Ключові слова: соціальна пам'ять; комеморативні практики; медіа пам'яті; соціологія пам'яті; динаміка пам'яті; сучасні соціологічні теорії

OKSANA PROKHVATILOVA

Commemorative Practices in the focus of sociological theories: from Halbwachs to digital memory studies

This article analyzes theoretical approaches to the conceptualization of social memory and their potential application in the study of commemorative practices. Based on Barbara Misztal's typology (Misztal, 2003), four key directions are examined: the concept of social frameworks of memory (M. Halbwachs), theories of invented traditions (E. Hobsbawm), popular memory and contemporary dynamic memory approaches. It is shown that the sociological perspective goes beyond reducing memory

to either instruments of state policy or personal narratives detached from the social context. The sociological level allows tracing the interaction of institutions, social groups, and individuals in processes of remembering.

Dynamic memory theories are identified as the most promising, as they account for the multi-level interaction of various actors. In this context, social solidarity emerges not as a result of unified traditions or the opposition of memory and counter-memory, but as a consequence of continuous dialogue and consensus about the past. The roles of the state, institutions, social groups, and individuals as agents of action are highlighted, as well as the impact of digital technologies shaping new forms of memory. Special attention is paid to the "connective turn" (A. Hoskins) and the spread of artificial intelligence technologies as factors of hybrid agency.

Recent Ukrainian studies, which predominantly rely on historiographical interpretations of memory, are also analyzed. Increasing attention is being given to sociological approaches. It is concluded that sociology can overcome the limitations of both state-centered and individualist models, providing tools to analyze the interaction of actors at various levels. This approach lays the groundwork for the development of contemporary memory studies in Ukraine, capable of integrating Ukrainian scholarship into a global context and offering appropriate theoretical frameworks and methodologies for analyzing a wide range of commemorative practices.

Keywords: social memory; commemorative practices; memorial media; sociology of memory; memory dynamics; contemporary sociological theories